

EIS-nieuws

EIS-dag 'Kant-noch-wal'

Op 24 januari 2015 werd de landelijke EIS-dag gehouden in het auditorium van Naturalis in het Pesthuis in Leiden. Het thema van de EIS-dag van 2015 was de overgang van land en water, vandaar de titel 'kant-noch-wal'. De opkomst viel met een kleine 70 personen wat tegen, maar was vooral te wijten aan de problemen bij de NS. Het was een mooi en gevarieerd programma aan interessante lezingen, met net als vorig jaar een internationaal tintje door de bijdrage van Kris Decler van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) in België, over het belang van rietsloten in intensief agrarisch gebied. Andere onderwerpen waren: herstel van hoogvenen (Gert-Jan van Duinen), de bijzondere fauna van Limburgse bronnen (Barend van Maanen), terrestrische dansmuggenlarven (Henk Moller-Pillot), bomen in Nederrijn en Lek (Alexander Klink), gravende rivierkreeften (Bram Koeze) en oerkreeften (Martin Soesbergen) met een film over de bijzondere populatie van het rood-groen zwemmende geraamte *Chirocephalus diaphanus* van Lei Paulssen. Traditiegetrouw werd er natuurlijk ook een mysterie-insectencompetitie gehouden, ditmaal geheel toegespitst op het onderwerp en verzorgd door Christophe Brochard, met aanvullende beelden van Tim Faassen. Niet verwonderlijk was het een macrofaunaman die de competitie won: Barend van Maanen.

John Smit

EIS-dag 2016

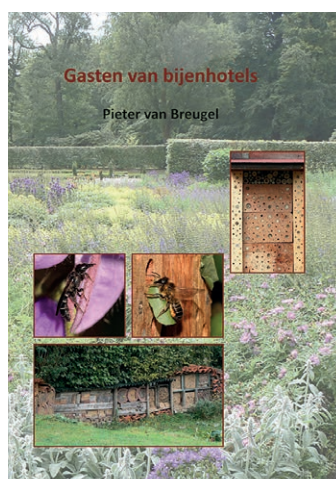
De EIS-dag 2016 zal plaatsvinden op 23 januari, voor het laatst in het auditorium van Naturalis. Het thema zal zijn: 'Geweldadige insecten, geweld in het insectenrijk'.

John Smit

Gasten van bijenhôtels uitverkocht

Het boek *Gasten van bijenhôtels* van de hand van Pieter van Breugel is sinds kort uitverkocht. Wie nog een exemplaar wil bemachtigen kan nog terecht bij Bijenhuis.nl. Het boek is in te zien en als pdf te downloaden via Bestuivers.nl.

Roy Kleukers

Veldwerk tijdens de 1000-soortendag (foto Bram Koeze).

Eerste grensoverschrijdende 1000-soortendag

Ruim 100 specialisten uit Vlaanderen en Nederland struinden vrijdagavond 12 juni tot en met zondag 14 juni door het grensoverschrijdende natuurgebied het Merkske om de plaatselijke biodiversiteit in kaart te brengen. Het Merkske is een natuurgebied tussen Breda en Antwerpen. Het gebied is 6000 ha groot, waarvan circa 1500 ha in natuurbeheer.

De '1000' werd ruimschoots gehaald. Op Waarneming.nl en Waarnemingen.be zijn inmiddels 1750 soorten gemeld. Dit aantal zal de komende maanden nog fors toenemen omdat veel soorten nog microscopisch op naam gebracht moeten worden. Gebaseerd op de ervaringen van voorgaande jaren is de verwachting dat het eindtotaal de 2000 zal overschrijden.

Zeldzamere insecten die werden gevonden zijn o.a. diverse microlepidoptera zoals het moerasduiveltje *Nascia ciliaris*, de geelkopdwergsikkelmot *Borkhausenia luridicomella* en wolfs-pootogklepmot *Pseudopostega auritella*; het bont dikkopje *Carterocephalus palaemon*; de boktor *Stictoleptura scutellata* en de neushoornkever *Oryctes nasicornis*; bij de vissen werden kopvoorn *Squalius cephalus* en kleine modderkruiper *Cobitis taenia* aangetroffen; gaffelwaterjuffer *Coenagrion scitulum* en paardenhaarzegge *Carex appropinquata* werden niet eerder in het gebied waargenomen.

Dankzij de plezierige samenwerking tussen de diverse organisatoren (Natuurpunt Markvallei, Staatsbosbeheer, Agentschap voor Natuur en Bos, Waarneming.nl, Waarnemingen.be en EIS Kenniscentrum Insecten) verliep het weekend vlekkeloos en vervaagde de grens tussen Nederland en Vlaanderen volkomen. De deelnemers waren zeer enthousiast over de enorme gastvrijheid van onze zuiderburen.

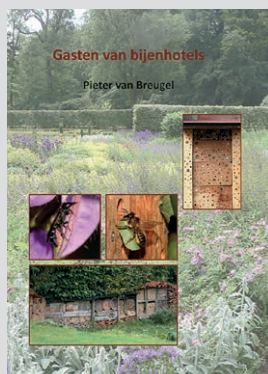
Ed Colijn

Jaarverslag 2014

Het volledige jaarverslag is te vinden op eis-nederland.nl/organisatie.

Inleiding

2014 was een productief jaar voor EIS, met de publicatie van twee dikke bijenboeken, deel 3 van de Verspreidingsatlas wantsen, succesvolle 1000-soortendag rond het Lauwersmeer, weer een lange lijst met nieuwe soorten voor de Nederlandse fauna en veel aandacht voor ongewervelde dieren in de media.

Ontdekkingen

Iepenzigzagbladwesp

De larven van de iepenzigzagbladwesp *Aproceros leucopoda* maken een prachtig vraatpatroon in iepenblad. Deze exoot werd al in 2013 gevonden en oproepen via Natuurbericht.nl en Waarneming.nl brachten aan het licht dat de iepenzigzagbladwesp al over een groot deel van het land verspreid is.

Reuzenertswesp

Op 23 juli 2014 werd een reuzenertswesp *Leucospis dorsigera* aangetroffen in een tuin in Pijnacker. Deze parasiet van metselbijen was nog niet eerder in ons land gevonden.

Ongeveugeld lieveheersbeestje

De aandacht voor lieveheersbeestjes neemt sterk toe. In 2014 werd het ongeveugeld lieveheersbeestje *Cynegetis impunctata* voor het eerst in ons land waargenomen.

Dit is slechts een kleine greep uit de 70 nieuwe soorten die in 2014 werden gemeld. Vele daarvan staan beschreven in Nederlandse Faunistische Mededelingen en Entomologische Berichten.

Bijenboeken

Op 4 juli werden te Naturalis twee bijenboeken gepresenteerd. Gasten van bijenhôtels is het levenswerk van Pieter van Breugel en bevat een schat aan informatie over de almaar populairdere insectenhôtels. Bijenplanten is geschreven door Arjan Neve en Raymond van der Ham. Hierin zijn de observaties over bestuiving van de eerste auteur in woord en beeld samengevat. Deze publicaties waren aanleiding voor de opzet van de nieuwe website Bestuivers.nl. Hier zijn beide uitgaves digitaal te bekijken en te downloaden.

De petje-op-petje-af-bijenquiz tijdens de presentatie van de bijenboeken werd enthousiast meegespeeld (foto Roy Kleukers).

Vraatpatroon iepenzigzagbladwesp (foto Dik Vonk).

Reuzenertswesp *Leucospis dorsigera* uit Pijnacker (foto Adri van Heerden).

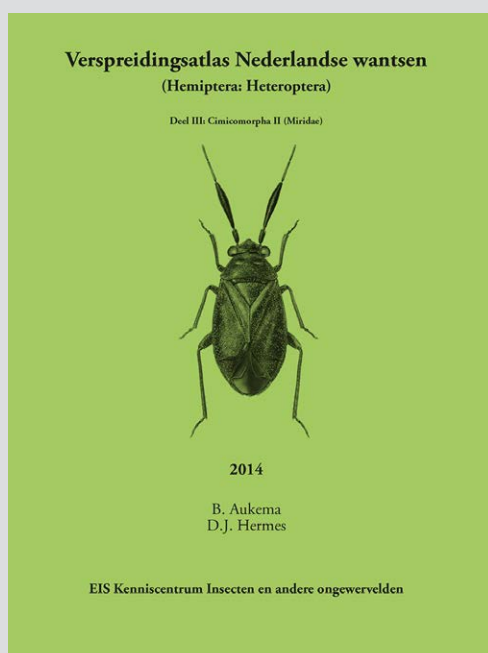
Ongevleugeld lieveheersbeestje *Cynegetis impunctata* (foto Roy Kleukers).

Homalocephala biumbrata (foto Sandra Lamberts).

Wantsen III

Dit derde deel in de vijfdelige verspreidingsatlas van de Nederlandse wantsen geeft verspreidingskaarten en actuele informatie over de soortenrijke familie Miridae.

1000-soortendag Lauwersmeer

Op 21 juni vond de 1000-soortendag plaats in het Lauwersmeergebied. In totaal werden ruim 1500 soorten aangetroffen, waaronder diverse bijzonderheden. De prachtvlieg *Homalocephala biumbrata* en de bloemvlieg *Delia echinata* waren zelfs nieuw voor de Nederlandse fauna.

Groen en Doen

Binnen het programma Groen en Doen heeft EIS in 2014 diverse activiteiten ontwikkeld voor vrijwilligers: symposium heidebeheer Roermond, workshop insecten op de heide, lezing sprinkhanen en krekels, uitgave speciaal tijdschrift en sprinkhanenexcursie.

Roy Kleukers

Tabel 1. Ranking van de tien lieveheersbeestjes die in het eerste halfjaar van 2015 het algemeenst waren. De ranking is gebaseerd op het aantal 1x1km-hokken in januari-juni van het betreffende jaar. *Chilocorus renipustulatus* viel enkele jaren buiten de top 20 van de algemeenste soorten (aangeven met een streepje).

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Coccinella septempunctata</i>	1	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1
<i>Propylea quatuordecimpunctata</i>	4	3	5	5	4	4	3	3	4	4	2
<i>Harmonia axyridis</i>	2	1	1	1	1	2	2	2	1	1	3
<i>Halyzia sedecimguttata</i>	6	6	3	3	9	9	12	8	6	5	4
<i>Psyllobora vigintiduopunctata</i>	5	4	4	4	3	3	4	4	3	3	5
<i>Exochomus quadripustulatus</i>	10	7	6	6	6	5	5	6	5	6	6
<i>Chilocorus renipustulatus</i>	-	18	-	18	14	15	19	-	18	-	7
<i>Calvia decemguttata</i>	13	13	17	18	15	15	14	11	10	12	8
<i>Adalia bipunctata</i>	3	5	7	7	10	10	9	7	7	9	9
<i>Coccinella quinquepunctata</i>	14	11	13	9	8	7	6	10	9	7	10

Atlasproject lieveheersbeestjes

Begin dit jaar is het atlasproject lieveheersbeestjes van start gegaan. Dit project wordt door EIS Kenniscentrum Insecten, Waarneming.nl en de NEV georganiseerd. Het eerste half jaar is gebruikt voor het inrichten van een projectpagina op Waarneming.nl, het maken van een poster en veldgidsje (veldklapper lieveheersbeestjes) en het geven van excursies. Als resultaat daarvan begint het aantal ingezonden waarnemingen langzaam toe te nemen en in het eerste half jaar van het project zijn er ruim 5000 gegevens via Waarneming.nl ingestuurd. Een groot deel daarvan is voorzien van een foto waarmee ze bruikbaar zijn voor de atlas. De veldklapper lieveheersbeestjes wordt komende zomer gratis verspreid onder alle zomerkampen van de jeugdbonden voor natuurstudie en op verschillende kampen worden excursies gegeven. In de nazomer worden verspreid in het land nog enkele excursies georganiseerd.

Eind dit jaar zullen we een eerste set kaartjes maken om zo te bepalen welke gebieden en soorten volgend jaar extra aandacht verdienen. Tabel 1 geeft een overzicht van de tien meest gemelde lieveheersbeestjes tijdens het eerste half jaar van het project. Het betreft ruwe ongecontroleerde data maar het geeft wel een beeld van welke soorten algemeen zijn en toe- of juist afnemen.

Opvallend is dat het Aziatisch lieveheersbeestje voor het eerst sinds 2005 niet op plaats één of twee staat maar is afgezakt naar de derde plaats. Het tweestippelig lieveheersbeestje dat in 2005 nog de derde plek innam is afgezakt naar plaats negen. Twee soorten die het dit jaar opvallend goed doen zijn tienvlek lieveheersbeestje en niervlek lieveheersbeestje. Komende winter gaan we met een opgeschoond bestand kijken of er inderdaad sprake is van een afname van het Aziatisch lieveheersbeestje.

Vincent Kalkman

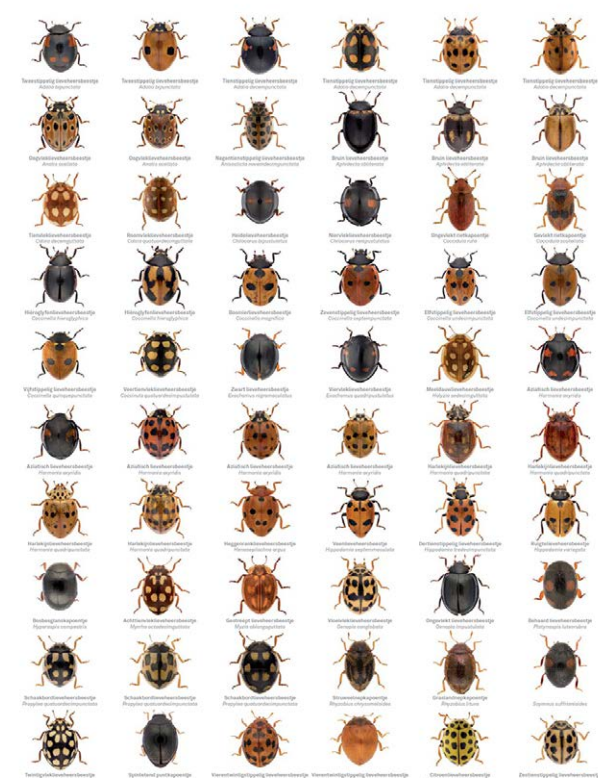
Zandhommel Tiengemeten doet het goed

Op 27 mei j.l. hield EIS een hommelexcursie op Tiengemeten, een eiland in het Haringvliet. Hierbij werd vastgesteld dat de zeer zeldzame zandhommel *Bombus veteranus* hier profiteert van de natuurontwikkeling door Natuurmonumenten. Lees meer in Natuurbericht.nl/?id=13981.

Roy Kleukers

Zandhommel *Bombus veteranus* (foto John Smit).

In memoriam Theo Gijswijt (1927-2015)

Woensdag 27 mei 2015 overleed Theo Gijswijt. De entomologie verliest hiermee één van de topspecialisten op het gebied van de Chalcidoidea (bronswespen) in de wereld. Van jongs af aan was Theo geïnteresseerd in de natuur. Het begon met botanie. In 1950 stapte hij over naar de entomologie. De relatie tussen planten en insecten was hem gaan interesseren. J.G. Betrem raadde hem aan Chalcidoidea te bestuderen. Tot circa twee jaar geleden werkte hij er intensief aan. In 1950 waren de bronswespen in de collecties van Amsterdam en Leiden beperkt tot enkele exemplaren, 65 jaar later zijn dat er circa 100.000, de meeste door Theo verzameld, allemaal door hem geprepareerd en gedetermineerd. Ze vormen, nu in Naturalis, één van de grootste Palearctische collecties bronswespen in de wereld.

Met de publicatie van de Naamlijst van de Nederlandse bronswespen in 2003 met aanvullingen in 2006 en 2011, ontsloot Theo de Nederlandse fauna. In totaal werden daarmee 1133 Chalcidoidea-soorten voor Nederland bekend, waarvan 652 nieuw voor ons land. Een magistraal werk.

Theo werkte jarenlang hecht samen met de grootste Chalcidoidea-specialisten in de wereld, waaronder Dick Askew, Christer Hansson, Zdeněk Bouček en Marcus Graham. Met de twee laatsten ontstond een hechte vriendschap. Zij profiteerden van Theo's kennis en van zijn verzamelde materiaal dat de basis vormde voor de beschrijving van vele nieuwe soorten. Voor talloze onderzoekers determineerde Theo de bronswespen, zodat zij namen hadden voor de dieren die ze onderzochten. Zonder de namen was hun onderzoek nutteloos geweest en had het niet kunnen worden gepubliceerd. De etholoog Hans van den Assem was één van de mensen waarvoor Theo veel determineerde. Ook tientallen onderzoekers in de land- en tuinbouw werden door Theo aan de juiste identiteit van hun onderzoeksobjecten geholpen.

Door z'n internationale werk bouwde Theo een mooie bibliotheek op met literatuur over Chalcidoidea. Hij schonk z'n boeken aan de NEV, evenals de enorme collectie overdrukken van artikelen over bronswespen. Sinds 1950 was hij lid van de NEV.

Theo was een buitengewoon aimabel mens, goed onderlegd in de Amsterdamse humor, een meestersverteller. Voor ieder die met hem te maken had was een ontmoeting een feest. Hij zal door velen worden gemist, uiteraard het meest door zijn vrouw en kinderen.

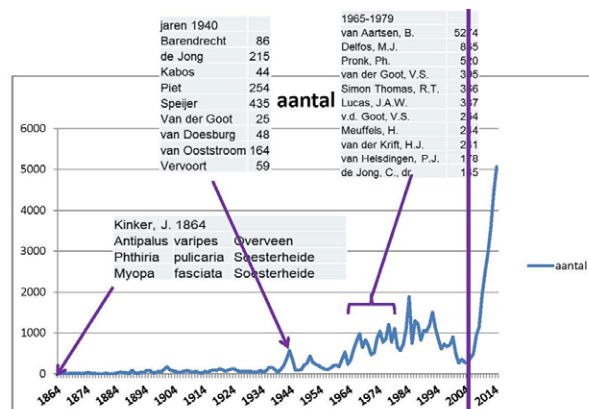
Sandrine Ulenberg

Atlasproject Leuke vliegen

Na de publicatie van het zweefvliegenboek is het idee ontstaan om van enkele groepen 'leuke vliegen' een atlas te maken. De term leuke vliegen is natuurlijk wat vaag maar het betreft dieren die opvallen door hun uiterlijk of gedrag: bastvliegen, blaaskopvliegen, dazen, roofvliegen, wapenvliegen en wolzwevers. De afgelopen twee jaar zijn we hard bezig geweest om een bestand op te bouwen; de museumcollecties zijn volledig gedigitaliseerd en er zijn erg veel waarnemingen op Waarneming.nl ingevoerd. Daarnaast zijn er ook nog de nodige losse bestandjes van privécollecties of veldwaarnemingen binnengekomen. In totaal bevat het bestand nu 74.367 records. Splitten we dit uit naar de verschillende bronnen dan zijn uit het digitaliseringsproject van de museumcollecties 41.322, uit Waarneming.nl 25.681 en uit overige bronnen 7.364 records afkomstig. Een opvallend hoge bijdrage komt van Waarneming.nl, waarvan meer dan de helft voorzien is van een foto: 13.926. Alleen waarnemingen met foto worden gevalideerd.

Naast het invoeren zijn we ook bezig geweest met het maken van enkele eenvoudige en laagdrempelige veldtabellen, in navolging van de veldgids roofvliegen. Er zijn nu dus rijk geïllustreerde veldtabellen voor de blaaskopvliegen, roofvliegen, wapenvliegen en wolzwevers. Alle zijn gratis te downloaden van Waarneming.nl onder het kopje 'soorten'. Al deze aandacht voor deze groepen heeft de nodige nieuwe inzichten opgeleverd met betrekking tot de Nederlandse fauna. Zo is er vorig jaar een tweetal artikelen verschenen over de genera *Choerades* (roofvliegen) en *Leopoldius* (blaaskopvliegen). In het *Choerades*-artikel wordt een nieuwe soort voor Nederland gemeld: *C. igneus*, die wordt afgesplitst van *C. gilvus*. Hierbij is ook gebruik gemaakt van DNA-onderzoek. Het *Leopoldius*-artikel bevat een opsomming van al het opnieuw gecontroleerde materiaal dat in de Benelux is aangetroffen. Recent is gebleken dat eigenlijk alleen de vrouwtjes van de verschillende soorten met zekerheid op naam te brengen zijn en de mannetjes in het geheel niet. Een tabel voor de vrouwtjes van de zes Noordwest-Europese soorten is opgenomen. Pdf's van deze artikelen zijn bij de auteurs op te vragen, evenals de eerder verschenen artikelen over *Abrachyglossum*, *Zodion* (blaaskopvliegen), *Exoprosopa cleomene* en het genus *Villa* (wolzwevers).

De eerste waarnemingen zijn uit 1864, in de jaren 1940 is er een duidelijke toename te zien doordat enkele dipterologen actief worden, gevolgd door de volgende generatie in de jaren 1960 en 1970, wat weer een flinke toename laat zien. In de jaren 1990 neemt dit aantal weer af, vermoedelijk omdat veel van mensen die nu nog actief zijn al in de jaren 1980 begonnen maar de gegevens nog slechts ten dele hebben ingevoerd. Vanaf de start

van Waarneming.nl in 2005 is een spectaculaire toename te zien van het aantal waarnemingen. Al met al een mooie basis voor een atlas van de leuke vliegen van Nederland.

John Smit

Website en cursus over rode bosmieren

Recent heeft EIS een nieuwe website gelanceerd over rode bosmieren: Bosmieren.nl. Deze website is bedoeld als inleiding op kennis en informatie over deze belangrijke, beschermde en boeiende insectengroep. De website is gepresenteerd tijdens een goed bezochte bijeenkomst van de Mierenwerkgroep van de Nederlandse Entomologische Vereniging in Wageningen (14 maart j.l.), waarbij de hele dag gevuld was met lezingen over rode bosmieren en een excursie naar een enorme kolonie van de kale rode bosmier *Formica polyctena*.

Tevens doet de site dienst als achtergrondinformatie bij een door EIS en Stichting Probos nieuw ontwikkelde cursus 'Rode bosmieren in de dagelijkse beheerpraktijk' die vanaf nu jaarlijks aangeboden zal worden. Hierin wordt aandacht besteed aan de leefwijze, ecologie en herkenning van de soorten. En er is veel aandacht voor een goede bescherming van rode bosmieren tijdens boswerkzaamheden en op welke manieren de soorten bevorderd kunnen worden. Hoe biodiversiteit in het algemeen geïntegreerd kan worden in het bosbeheer was het onderwerp van het cursusdeel dat door Probos werd verzorgd. Een excursie naar een bosgedeelte met rode bosmieren biedt gelegenheid om in het veld te discussiëren over beheer en bescherming. Deze cursus werd dit jaar op 3 juni gehouden op landgoed Oranje Nassau's Oord, Wageningen (m.m.v. Frans Alberts) en op 10 juni in Boswachterij Schoonloo, Elp (m.m.v. Pauline Arends, Staatsbosbeheer). Met 32 cursisten was de opkomst prima.

De website kwam mede tot stand door een subsidie van de Van der Hucht De Beukelaar Stichting en de Uyttenboogaart-Eliasen Stichting. De cursus kwam mede tot stand door subsidies van het Elise Mathilde Fonds, het Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, Stichting Zabawas en de Uyttenboogaart-Eliasen Stichting.

Jinze Noordijk

Rode bosmierenexcursie tijdens de lancering van Bosmieren.nl (foto Jinze Noordijk).

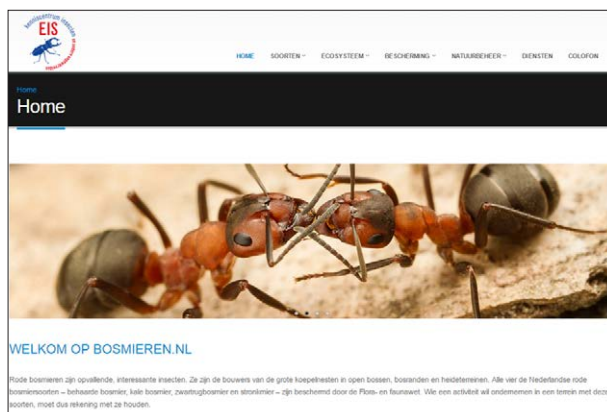
Signalering Exoten

Sinds 2012 voert Soorten.NL (voorheen VOFF) het Signaleringsproject Exoten uit voor de NVWA (vroeger het Team Invasieve Exoten, thans het Bureau Risicobeoordeling & Onderzoeksprogrammering). De NVWA geeft onder andere kennis- en advies aan de minister van EZ over de mogelijke gevaren van exoten voor de Nederlandse biodiversiteit. Tijdens het signaleringsproject worden de achterban en vrijwillige natuuronderzoekers geïnformeerd over exoten, door het opstellen en verspreiden van informatiemateriaal over die soorten en het uitbrengen van de digitale projectnieuwsbrief Kijk op Exoten. Het doel is de herkenning en melding van deze exoten gemakkelijker te laten verlopen en daardoor vroegtijdige detectie of de mate van verbreiding van de soorten beter te volgen.

EIS werkt de informatie uit voor de exotenmodule van het Soortenregister, waardoor het voor iedereen beschikbaar is. Per soort wordt telkens informatie gegeven over herkenning, gelijkende soorten, verspreiding, biotopen, levenswijze, relaties met andere soorten, schade en nut; en er worden essentiële literatuurbronnen en foto's geplaatst. Het in 2015 afgeronde project behandelde drie kevers, een bladwesp en twee hooiwagens. De prachtkever *Agrilus anxius* uit de VS en Canada leeft van het hout van berken en kan door transport van berkenhout in andere landen terecht kan komen met mogelijk grote invloed op berken. De boktor *Saperda candida* is een houtborende soort van onder andere appel- en perenbomen en meidoorn uit de VS en Canada en is in 2008 in Duitsland aangetroffen. De boktor *Aromia bungii* komt oorspronkelijk uit China en is in 2011 in Duitsland en in 2012 in Italië aangetroffen; de kever kan (economische) schade veroorzaken aan met name prunus. De iepenzigzagbladwesp *Aproceros leucopoda* is een inmiddels gevestigde invasieve exoot die al ruim verspreid in Nederland aanwezig blijkt te zijn en waarvan het vreten aan iepenbladeren wellicht effecten kan hebben op iepenpopulaties en op andere aan iepen gebonden insecten. De hooiwagens *Leiobunum* sp. A en *Leiobunum religiosum* zijn beide ook al in ons land aanwezig en het is belangrijk om hun verspreiding, invasiviteit en invloed op andere soorten in kaart te brengen.

Voorts is een databestand bijgehouden, waarin de gegevens worden genoteerd van exoten die in de projectperiode nieuw voor ons land worden gemeld. Deze gegevens zullen ook op het Soortenregister gepubliceerd worden.

In Kijk op Exoten heeft EIS in 2014 tot en met april 2015 artikelen gepubliceerd over de reuzenhooiwagen *Leiobunum* sp. A,

De website Bosmieren.nl.

Leiobunum religiosum; een in 2014 nieuw gemelde exoot in ons land (foto Jinze Noordijk).

de rode schorpioenmier *Crematogaster scutellaris*, de Aziatische essenprachtkever *Agrilus planipennis*, de iepenzigzagbladwesp *Aproceros leucopoda*, *Monochamus*-boktorren, de miljoenpoot Haagse kronkel *Cylindroiulus apenninorum* en de boktor *Aromia bungii*. Deze digitale nieuwsbrief verschijnt op de EIS-website (> actueel) en verspreiden we onder onze achterban via een link in onze digitale nieuwsbrief Tentakel. De exotenmodule van het Soortenregister is via deze link te raadplegen: Nederlandsesoorten.nl/node/21.

Ook op allerlei andere manieren hebben we exoten onder de aandacht gebracht. Van EIS zijn artikelen over nieuwe exoten verschenen in Entomologische Berichten, Nederlandse Faunistische Mededelingen en Nieuwsbrief Spined. Over de zwarte reuzenmier *Camponotus vagus*, nieuwe, exotische kogelspinnen, de gestreepte Amerikaanse rivierkreeft (*Procambarus acutus*) in Friesland en de bladpootwants *Leptoglossus occidentalis* zijn artikelen verschenen op de website Natuurbericht. Tijdens een tv-uitzendingen van Vroege Vogels is de enige thans bekende populatie van de kassprinkhaan *Diastromena asynamora* en de verdringing van de muurhooiwagen *Opilio parietinus* door de rode hooiwagen *O. canestrinii* uitvoerig in beeld gebracht. Tevens verscheen er een groot artikel in NRC (27 december 2014) over de exotische fauna in onze huizen.

Vrijwel alle bureaumedewerkers zijn betrokken bij dit exotenproject. Bij de werkzaamheden betrekken we ook graag onze specialistische achterban uit de werkgroepen. Deze keer hebben Berend Aukema, Matty Berg, Johan Bink, Jan van Duinen, Theodoor Heijerman, Ad Mol, Dik Vonk, Oscar Vorst en Hay Wijnhoven hun kennis ingezet om mooie producten af te kunnen leveren.

Jinze Noordijk & Ed Colijn

Monitoring *Monochamus* 2014

In 2014 heeft EIS voor het zesde jaar het voorkomen van boktorren van het genus *Monochamus* geïnventariseerd. Deze boktorren kunnen vector zijn voor het schadelijk dennenhoutaaltje *Bursaphelenchus xylophilus*. Zowel het dennenhoutaaltje als niet-Europese *Monochamus*-soorten staan op Europese Fytorichtlijn als quarantaineorganismen, waarvoor de lidstaten verplicht zijn om introductie en verspreiding te voorkomen. Naar aanleiding van enkele vondsten van *Monochamus* in het noordelijk deel van België werden dit jaar dennenbossen langs

de grens bemonsterd. Er werden azijnzuurvallen opgehangen in Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant, Midden-Limburg en Zuid-Limburg. Er werden geen *Monochamus*-soorten gevangen op deze locaties en het is niet aannemelijk dat er een populatie van de boktorren in de onderzochte bossen langs de Belgische grens is. De NVWA heeft ook in 2014 azijnzuurvallen opgehangen op risicolocaties, veelal bedrijven waar veel verpakkingshout wordt gebruikt. Ook hier zijn geen boktorren van het genus *Monochamus* gevangen. Er werden echter wel drie potentieel invasieve exoten gevangen: *Trichoferus* cf. *campestris* (een boktor, Cerambycidae), *Berginus tamarisci* (een boomzwamkever, Mycetophagidae) en *Cryptophilus obliteratus* (een prachtzwamkever, Erotylidae). De eerste soort is nu voor het tweede opeenvolgende jaar in Nederland gevonden tijdens de monitoring; de andere twee soorten zijn nog niet eerder voor Nederland gemeld.

Daarnaast heeft in de bekende populatie van *Monochamus galloprovincialis* in de Schoorlse Duinen een vergelijkend onderzoek plaatsgevonden met twee valtypen. De conclusie hieruit is dat het gebruik van α -pineen als extra lokstof bij de vallen zeer aan te raden is, omdat deze lokstof resulteerde in hogere vangsten van *M. galloprovincialis* en tevens kan zorgen voor een grotere aantrekking op andere *Monochamus*-soorten dan vallen waarin deze stof niet wordt gebruikt. Door deze bemonstering werd tevens duidelijk dat de populatie in de Schoorlse Duinen een aanzienlijke omvang heeft, want er werden in zes vallen maar liefst 214 individuen gevangen.

Theodoor Heijerman, Jinze Noordijk, John T. Smit & Guido Keijl

Trichoferus cf. *campestris* (foto Theodoor Heijerman).

Nieuw boek: *Een zee van mosselen*

Tijdens het symposium 'Over leven in de Waddenzee' te Leeuwarden op 16 april werd het eerste exemplaar van *Een zee van mosselen* aangeboden aan een van de beheerders in het Waddengebied. Dit *Handboek ecologie, bescherming, beleid en beheer van mosselbanken in de Waddenzee* is geschreven door Norbert Dankers en Frouke Fey-Hofstede en is uitgegeven door Stichting ANEMOON. Het project Mosselwad is in de periode 2009 tot en met 2015 uitgevoerd door de vereniging Kust & Zee – EUCC (projectleiding), Universiteit Utrecht, IMARES Wageningen UR, SOVON en Koninklijke NIOZ. Het project is gesubsidieerd door het Waddenfonds met cofinanciering van Rijkswaterstaat en de provincies Friesland en Noord-Holland. In het handboek zijn de resultaten van zes jaar intensief mosselwadonderzoek beknopt weergegeven voor beleidsmakers, natuurbeheerders, visserijsector en wadecologen. Een belangrijke vraag die behandeld wordt, is of, en zo ja, wanneer aanvullende grootschalige aanleg van mosselbanken nuttig en zinvol kan zijn bij het beheer van de wadden of dat een meer passief beheer via vergunningverlening en algemene regelgeving de voorkeur verdient. Voor de natuurbescherming en de visserijsector is het interessant te weten wat beperking van de mosselzaadvisserij voor de natuur kan betekenen. Voor vergunningverleners is het van belang te weten waar de kans op vestiging en herstel van mosselbanken het grootst is en welke menselijke ingrepen schadelijk zijn voor mosselbanken. Ook de effecten van verminderd voedselaanbod en garnalenvisserij komen in het boek aan bod. In een internetversie worden de wetenschappelijke achtergronden van het handboek uitgewerkt. Na 16 april is het boek *Een zee van mosselen* te bestellen als hardcopy of te downloaden via Mosselwad.nl of Anemoon.org.

Adriaan Gmelig Meyling

Klimaatbestendige heidefauna

Klimaatextremen worden met de voortschrijdende klimaatverandering naar verwachting steeds gewoner. Dat betekent meer kans op zowel zomerdroogte als zware regenval. Voor diersoorten van de natte heide kan dat een probleem zijn omdat hun leefgebied zich juist op de grens van nat en droog bevindt en door vergrassing met pijpenstrootje in de knel komt. Bij natuurherstel door vernatting kan dit extra problematisch zijn wanneer er hogerop geen geschikt leefgebied te vinden is. In Noord-Brabant is daarom afgelopen jaar in acht grotere heidegebieden gewerkt aan kleinschalige herstelmaatregelen over de hele hoogtegradiënt van nat naar droog.

In dit project werd het gentiaanblauwtje als gidssoort gebruikt, maar werd er daarnaast ook voor gezorgd dat andere soorten insecten – zoals veenmier en moerassprinkhaan – en amfibieën en reptielen mee zouden kunnen liften.

Kleinschalig beheer is inmiddels gangbare praktijk geworden, maar herstelmaatregelen worden nog steeds vaak in eenzelfde hoogtezoon uitgevoerd, zoals langs venranden. In dit project is de kennis over het voorkomen van de aandachtsoorten vertaald in uitvoeringsplannen. In de acht projectgebieden is op ver-

schillende manieren van nat naar droog gewerkt. Bij Staatsbosbeheer is in drie terreinen geplagd volgens een al eerder beproefd 'visgraatmodel'. In de Kampina van Natuurmonumenten en in De Malpie van de gemeente Valkenswaard werd vooral in lange, smalle stroken geplagd. Bij Brabants Landschap is voor een nog voorzichtiger aanpak gekozen en zijn in verschillende terreinen lange banen kort afgemaaid. Bij Natuurmonumenten is in De Plateaux voor weer een andere oplossing gekozen: hier is een 'paarse loper' uitgerold door het plagsel uit vergraste heide in een lange baan uit te rijden op voormalige landbouwgrond, waar het heideherstel nog pril is.

Tijdens een evaluerende workshop van beheerders en soortenkenners waren alle deelnemers het erover eens dat de aanpak van kleinschalig heideherstel langs de hoogtegradiënt een vervolg verdient. De inzet is om in een volgende fase van dit project de effecten van de maatregelen door monitoring duidelijk in beeld te krijgen, zodat van de verschillende werkwijzen kan worden geleerd voor verdere toepassing. Het project werd uitgevoerd door De Vlinderstichting, Stichting RAVON en EIS Kenniscentrum Insecten, in samenwerking met Staatsbosbeheer, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, Bosgroep-Zuid, Gemeente Valkenswaard en met de inzet van vrijwilligers – met subsidie van de provincie Noord-Brabant. Het rapport 'Naar een klimaatbestendige heidefauna in Noord-Brabant: Rapportage Fase I' staat op de EIS-website.

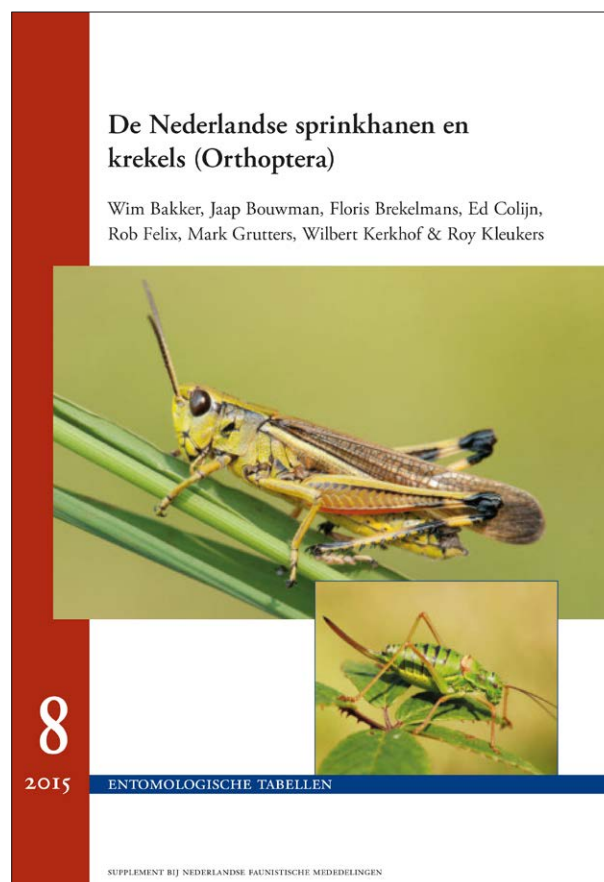
Jinze Noordijk

Nederlandse Faunistische Mededelingen

In juli komt nummer 44 van NFM uit. De kern van dit nummer wordt gevormd door een revisie van de galmuggen van de Benelux. Hierin worden 11 nieuwe soorten voor Nederland gemeld en maar liefst 87 nieuw voor België. Daarnaast aandacht voor bosmieren, kevers, eikelwormen en hooiwagens.

- 1 P. Boer – De stronkmier *Formica truncorum* in het Om-mense gebied (Hymenoptera: Formicidae)
- 11 M.A. Faasse – De eikelworm *Saccoglossus* cf. *horsti* in de Oosterschelde (Enteropneusta)
- 17 J. Noordijk, H. Wijnhoven & J. Bink – De hooiwagen *Nelima gothica* nieuw voor Nederland (Opiliones)
- 29 J. Mortelmans – The snail-killing fly *Salicella fasciata* new for the Netherlands, with an update of Belgian records (Diptera: Sciomyziidae)
- 37 E.O. Colijn, Th. Heijerman, R.P. Jansen, F. van Nunen & J.C.P.M. van de Sande – *Diplocoelus fagi* nieuw voor de fauna van Nederland (Coleoptera: Biphylidae)
- 47 J.C. Roskam & S. Carbonnelle – Annotated checklist of the gall midges from the Netherlands, Belgium and Luxem-bourg (Diptera: Cecidomyiidae)

Entomologische Tabellen

De serie Entomologische Tabellen komt in een stroomversnel-ling. In juli komt ET 8 uit, over sprinkhanen, later deze zomer gevolgd door nummer 9 over loopkevers. In het sprinkhanen-deel is een nieuwe sleutel opgenomen en zijn de resultaten ver-werkt van het recente atlasproject. Met de nieuwe versprei-dingskaarten en soortbesprekingen is er weer actueel overzicht van de kennis van de Nederlandse sprinkhanen beschikbaar.

De ET loopkevers bevat een geheel nieuwe sleutel, aangevuld met platen met alle soorten afgebeeld en kaarten op basis van de verspreiding per provincie.

Er zijn diverse manuscripten in voorbereiding: zoals spring-staarten, breedvoetvliegen en schietmotten. Het streven is om de komende periode steeds minstens een nummer per jaar uit te brengen.

Excursie tijdens de cursus sprinkhanen op 18 juni op de Veluwezoom (foto John Smit).

Cursussen bij EIS

Een van de speerpunten van EIS is dat ze haar kennis graag deelt en uitdraagt. Traditioneel doen we dat door een grote verscheidenheid aan publicaties, maar er blijkt ook behoefte aan daadwerkelijke scholing. Om die reden zijn we begonnen met het opzetten van enkele cursussen. In 2015 zijn we gestart met een cursus bosmieren en een cursus sprinkhanen. De cursus bosmieren wordt ontwikkeld met stichting Probos en is vooral bedoeld voor beheerders. De focus ligt op kleine aanpassingen van maatregelen die getroffen moeten worden in het kader van de Flora- en faunawet, om zo de biotoop van bosmieren in stand te houden of te verbeteren. Door financiële ondersteuning van verschillende organisaties konden de kosten laag gehouden worden: Stichting Elise Mathilde Fonds, Stichting Zabawas,

Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven en de Uyttenboogaart-Eliassen Stichting.

De cursus sprinkhanen is door EIS zelf opgezet en vooral gericht op beheerders en medewerkers van groenbureaus. In deze eendaagse cursus ligt de nadruk op de verschillende aspecten bij het inventariseren en monitoren van sprinkhanen, met een focus op de eisen van SNL-monitoring en de bijbehorende soorten. De eerste cursus vond plaats op 18 juni in NP Veluwezoom, met 17 deelnemers.

We zullen de komende tijd bekijken of we ons cursusaanbod de komende jaren kunnen uitbreiden.

John Smit

Bureau EIS

Bereikbaarheid bureau en medewerkers

Bureau EIS

071-7512314, eis@naturalis.nl

Ed Colijn (di-do)

071-7512309, ed.colijn@naturalis.nl

Vincent Kalkman (di-vr)

071-7512373, vincent.kalkman@naturalis.nl

Roy Kleukers (ma, di, do, vr)

071-7512374, roy.kleukers@naturalis.nl

Bram Koese (ma-vr)

071-7512373, bram.koese@naturalis.nl

Annemarie Kroon (vr)

071-7512314, annemarie.kroon@naturalis.nl

André van Loon (di, wo, do)

071-7512314, andre.vanloon@naturalis.nl

Jinze Noordijk (ma, di)

071-7512309, jinze.noordijk@naturalis.nl

Menno Reemer (ma-wo, vr)

071-7512359, menno.reemer@naturalis.nl

John Smit (di-vr)

071-7512359, john.smit@naturalis.nl

let op! nieuwe nummers (kleine wijziging)!